

Министерство образования и науки, молодежи и спорта Украины

**Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
Кафедра истории древнего мира и средних веков**

**Одесский археологический музей
Национальной Академии Наук Украины**

**Отдел археологии Северо-Западного Причерноморья
Национальной Академии Наук Украины**

ДРЕВНЕЕ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ

Выпуск IX

Одесса

ФЛП «Фридман А.С.»

2011

ББК 63.3(237Ук,7)

Д 73

УДК 902/904

Рекомендовано к печати Ученым Советом исторического факультета Одесского национального университета имени И.И. Мечникова. Протокол № 5 от 21 февраля 2011 г.

Древнее Причерноморье. Выпуск IX / Глав. ред. И.В. Немченко. – Одесса: ФЛП «Фридман А.С.», 2011. – 520 с.

Сборник «Древнее Причерноморье» составлен на основании материалов IX Чтений памяти профессора П.О. Карышковского, международной конференции, которая состоялась в ОНУ имени И.И. Мечникова 11-13 марта 2011 г. и была посвящена 90-летию со дня рождения этого выдающегося ученого. Выпуск включает статьи по проблемам нумизматики, эпиграфики, археологии Северного Причерноморья, античной и средневековой истории, византиноведения, истории Европы раннего нового времени, историографии и т.д.

Редакционная коллегия:

Немченко И.В. – к.и.н., зав. кафедрой истории древнего мира и средних веков ОНУ имени И.И. Мечникова, главный редактор.

Демин О.Б. – д.и.н., зав. кафедрой новой и новейшей истории ОНУ имени И.И. Мечникова.

Дзиговский А.Н. – д.и.н., профессор кафедры археологии и этнологии Украины ОНУ имени И.И. Мечникова.

Кушнир В.Г. – к.и.н., декан исторического факультета ОНУ имени И.И. Мечникова.

Луговой О.М. – к.и.н., доцент кафедры истории древнего мира и средних веков ОНУ имени И.И. Мечникова, технический редактор.

Охотников С.Б. – к.и.н., зам. директора Одесского археологического музея НАНУ.

Руссес Н.Д. – д.и.н., проф. Высшей антропологической школы (Кишинэу, Молдова).

Самойлова Т.Л. – к.и.н., зав. Отделом археологии Северо-Западного Причерноморья НАНУ.

Смынтына Е.В. – д.и.н., зав. кафедрой археологии и этнологии Украины ОНУ имени И.И. Мечникова.

Рецензенты:

Бруяко И.В. – д.и.н., директор Одесского археологического музея НАНУ.

Сорочан С.Б. – д.и.н., зав. кафедрой истории древнего мира и средних веков Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина.

*Издание осуществлено при финансовой помощи **Владимира Владимировича Левчука и Владимира Алексеевича Кравца.***

ISBN 966-96181-5-1

© Кафедра истории древнего мира и средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова, 2011

⁸ Murgescu V. Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea. – București, 1996. – P. 119.

⁹ Butnariu V. Moldova între "spații monetare" și "rațiuni de stat". Anii 1574-1611 // Studii și cercetări numismatice, XII. – București, 1988. – P. 163.

¹⁰ Кухар-Онишко Н.А., Травкин С.Н. Указ. соч. – С. 174.

¹¹ Нудельман А. Указ. соч. – С. 94.

¹² Там же. – С. 109.

¹³ Там же. – С. 111.

¹⁴ Там же. – С. 114.

¹⁵ Chiroșca A. Două tezaure monetare din sec. al XVI-lea și al XVII-lea din patrimoniul Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei // Tyragetia, serie nouă, vol. III nr. 2. – 2009. – P. 79-89.

¹⁶ Нудельман А. Указ. соч. – С. 118.

¹⁷ Кухар-Онишко Н.А., Травкин С.Н. Указ. соч. – С. 174.

¹⁸ Piescu O. Solidi valachici vulgo dumnicze. Studii și cercetări numismatice III. – București, 1960. – P. 312-313.

¹⁹ Зварич В. Нумизматический словарь. 4-е издание. – Львов, 1980.

²⁰ Рябцевич В. О чём рассказывают монеты. – Минск, 1977. – С. 142-143.

²¹ Белопольский С., Шлапинский В. Портретные златовки Яна Казимира. Банкаўскі веснік. – Сакавік, 2010. – С. 82-86.

²² Gumowski M. Handbuch der polnischen numismatik. – Graz, 1960.

А.М. Климчук (Рівне, Україна)

НУМІЗМАТИЧНІ КОЛЕКЦІЇ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Важливу сторінку історії колекціонування і музейної справи в Україні становить функціонування так званого «нумизматичного кабінету» Волинського ліцею в Кременці та мінц-кабінету Університету Святого Володимира. Завдяки зусиллям попечителя Київського учбового округу Георга фон Брадке нумизматичний кабінет Кременецького ліцею, який мав бути перевезений до Віленського університету, опинився в Київському¹. Першим хранителем і нумизматичних колекцій і бібліотеки вже в стінах Університету Св. Володимира став відомий бібліограф і науковець Петро Яркоський. Основна заслуга цього науковця в царині нумизматики полягає в тому, що він уклав ґрунтовні каталоги колекцій. В цій справі йому в значній пригоді стали каталоги, складені ще на початку XIX ст. першим хранителем колекцій у Волинському ліцеї, відомим діячем культури та бібліотекарем останнього короля Польщі Станіслава Августа, Яном Баптистом Альбертранді².

У 1834 р. попечитель Київського учбового округу Г.Ф. фон Брадке розпорядився передати до Києва колекції колишньої Луцької гімназії, Уманського повітового училища та ліквідованого Уманського василіанського монастиря, в складі яких були нумизматичні кабінети. У липні 1834 р. уманський городничий надіслав два каталоги бібліотеки колишнього

василіанського монастиря та коротку інформацію про неї до Києва. Серед перерахованих в описі предметів значилася чимала колекція монет та медалей. Ректор університету попросив бібліотекаря вивчити питання щодо змісту книжкового масиву. П.О. Яркоський та його помічник Й.Й. Мікульський рекомендували придбати з УПУ 131 найменування творів, з бібліотеки Уманського василіанського монастиря – 713 найменувань і 74 зошити, міні-кабінет у повному обсязі. Висновки фахівців Рада університету підтримала. 28 грудня 1834 р. з Умані надійшла згода на перевезення в Київ міні-кабінету та кабінету малювання, і з 1835 р. зібрання поступово надходять до Києва. У травні було отримано 18 дерев'яних ящиків з речами. За операцією спостерігав сам фон Брадке. З колекції Луцької гімназії було відібрано 239 екземплярів, з колекції Уманського повітового училища лише 386 екземплярів з 1545. Ці колекції були отримані в 1836-1839 рр.³

Протягом перших трьох років зібрання Київського університету досить повільно збільшувалося й сягнуло в 1838 р. 640 екземплярів. Нумізматична збірка університету в цей час збагатилася колекцією власне Віленського університету, що нараховувала 2783 монети (серед них 848 стародавніх монет, 238 медалей новітнього часу та 1459 монет новітнього часу), а також збіркою Кременецького ліцею (238 екземплярів медалей та 1939 екземплярів монет), яка перебувала у Вільно з 1828 р. Обидві колекції заради безпеки були розміщені в кімнаті університетського казначейства й охоронялися військовим караулом під безпосереднім наглядом проф. М.Ю. Якубовича. Одночасно було отримано й каталоги цих монет: каталог Кременецької колекції, складений Яном Баптистом Альбертранді; каталог, складений у Кременці до відправки колекцій у м. Вільно; каталог віленської колекції, складений місцевим хранителем⁴.

Починаючи з другої половини 1830-х рр., до музею також надходили монетні знахідки з території Київської навчальної округи. Надходження були досить різноманітними – до міні-кабінету потрапили античні, західноєвропейські, польські, російські монети. Одним із найцінніших зібрань стала колекція джучидських монет, що надійшла до кабінету в 1853 р. Практично з самого заснування кабінет мав змогу робити придбання на кошти, що їх виділяв університет на втримання навчально-допоміжних закладів. Наприклад, лише в 1845 р. кабінет придбав 19 римських монет, монету Стефана Баторія, турецьку монету та велику кількість мідних монет. Нумізматичний кабінет отримував також і пожертви. Серед них найбільш цінним було зібрання з 300 монет, що передав до університету імператор Микола I. Колекцію склали російські монети, починаючи із грошей часів Петра I. Найбільш цінними з них були платинові карбованці, що знаходилися в грошовому обігу Росії в 1828 – 1845 рр. Всі нові надходження монет реєструвалися в каталозі під назвою «Нова київська колекція»⁵.

У 1842 р. нумізматичний кабінет був переведений із будинку Корта, де він знаходився з часу заснування, до шойно спорудженої будівлі університету⁶. З'явилася можливість виставити частину зібрання (4 тис.

монет та медалей) для відвідувачів. Починаючи із цього часу, колекції мінц-кабінету, разом з зібранням університетського Музею красних мистецтв, мали змогу оглянути жителі Києва. Частина дослідників музейної справи Києва виокремлюють саме ці два музеї, називаючи їх першими загальнодоступними музейними осередками міста. Згідно з іншою точкою зору, першим публічним музеєм Києва був Церковно-археологічний музей Київської духовної академії, заснований у 1872 р.

Університетські музеї були відкриті для відвідувачів щочетверга, але на початку ХХ ст. сюди, як і до решти університетських музеїв, можна було потрапити лише з дозволу деканів.

Наступниками П.О. Яркowsького на посаді завідувача нумізматичного кабінету були: О.Я. Красовський (1845–1852 рр.), Я.Я. Волошинський та К.Ф. Страшкевич (1865–1868 рр.). За часи їхньої роботи колекція кабінету продовжувала поповнюватися досить інтенсивно. За завідування Красовського було розглянуто і описано понад 50 нових скарбів і придбано 568 монет. В ці ж роки до фондів кабінету надійшов цінний дарунок – Микола I наказав передати до Київського університету 296 монет Росії. Здебільшого це було «новороби» - монети, карбовані старими штемпелями, що збереглися на монетному дворі у Петербурзі⁷.

За Я.Я. Волошинського (1852–1865) в 1867 р. до музею надійшов 31 давньоруський срібляник, знайдений поблизу Ніжина. Наприкінці 1852 р. він закінчив опис цих монет, а результати своєї роботи опублікував у черговому томі «Трудов комиссии для описания губерний Киевского учебного округа». Нами було виявлено цікаві документи Я.Я. Волошинського серед матеріалів барона Федора Штейнгеля, що нині зберігаються в Державному архіві Рівненської області, серед яких велика кількість його заміток (в основному чернетки) стосовно нумізматики, а також щоденники розкопок, проведених ученим у 50-ті роки ХІХ ст. у Київській губернії. Згадані матеріали зберігаються не єдиним комплексом, а розпорошені по справах фонду (зокрема такі документи є в справах 69, 70, 72). Та найцікавішим з-поміж них є документ під назвою «Щоденник професора Волошинського»⁸. Він містить записи, в яких детально викладено всі події, пов'язані з Мінц-кабінетом Університету Св. Володимира, надходженням монет із зазначенням, за яких обставин вони були набуті для кабінету, та їх походженням, листи Волошинського до правління Університету⁹.

Процес поповнення колекцій був значно загальмований після видання у 1866 р. урядового розпорядження, за яким усі монетні скарби мали надходити до Археологічної комісії. У зв'язку із цим кабінет втратив можливість отримувати найбільш чисельні та багаті надходження – скарби, що були знайдені на території губернії Київської навчальної округи. Проте, деякі монети зі скарбів усе ж таки поверталися комісією до нумізматичного кабінету Київського університету. Незважаючи на подібні труднощі, поповнення та систематизація колекцій, їхня наукова обробка не

припинялися. Наприкінці перебування на посаді К.Ф. Страшкевича колекція нумізматичного кабінету налічувала близько 30 тис. одиниць зберігання.

З 1868 до 1872 р. посаду завідувача займав видатний український історик В.С. Іконніков. За цей час кабінет поповнився 348 монетами, серед яких виділялася колекція зі 190 сасанідських монет¹⁰.

Наступником В.С. Іконнікова став інший видатний вчений – В.Б. Антонович, який одночасно обіймав посади хранителя мінц-кабінету (1872–1908 рр.), Музею старожитностей університету та декана історико-філологічного факультету. Лише за перші 12 років перебування В.Б. Антоновича на посаді завідувача до мінц-кабінету надійшло близько 5000 монет та медалей. Найбільш численним надходженням стала колекція з 1500 медалей та монет, переважно польських та римських, що потрапили до музею за заповітом професора Волинського ліцею Ульдинського. У 1906 р. колекція вже нараховувала близько 60 тис. одиниць зберігання. Антоновичу вдалося збагатити і впорядкувати всі розділи колекції. Для поповнення колекції він замовляв монети у різних закордонних фірм: Адольфа Хейса у Франкфурті, братів Еггер у Відні, Гірша у Мюнхені, Шульмана в Амстердамі. У різні роки з колекцією працювали відомі дослідники-нумізматики: Мурзакевич, Тізенгаузен, Іверсен, Гутен-Чапський, Кулік, Толстой та інші¹¹.

У період Першої світової війни, восени 1915 р., нумізматична колекція була евакуйована до Саратова. До Києва вона повернулася вже наступного року. Після встановлення радянської влади, у 1920-х рр., колекцію музею було передано у власність Всеукраїнської Академії Наук. В 20-х роках її хранителем був проф. П.П. Смирнов. В 1936 р. колекція перейшла у розпорядження Центрального історичного музею. У період Другої світової війни частина колекцій була евакуйована до Уфи та Челябінська, а частина вивезена до Німеччини (повернута в 1947 р.) З 1964 р. колекція знаходиться у Музеї історичних коштовностей України¹².

¹ Винниченко І., Винниченко Р. Німці у 175-річній історії Київського Університету // <http://forumn.kiev.ua/2009-09-88/88-10.htm>.

² Гарбуз Б. Музей нумізматики // Київська старовина. – 1993. - №4. – С. 88.

³ Мяскова Т. Система комплектування бібліотеки Університету Св. Володимира (1834–1904) // Бібл. вісн. – 2000. – N 2. – С. 41

⁴ Гарбуз Б. Вказ. праця. – С. 88.

⁵ Там само. – С. 88.

⁶ Антонович В.Б. Нумізматический кабинет // Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях Императорского университета Св. Владимира. – К., 1884. – С. 49.

⁷ Гарбуз Б. Вказ. праця. – С. 89.

⁸ ДАРО, ф. 366, оп. 1, од. зб. 99.

⁹ Климчук А. Архівні матеріали про життя та діяльність барона Ф. Штейнгеля // Наукові записки Рівненського краєзнавчого музею. Вип. VIII. – Рівно, 2010. – С. 42-46.

¹⁰ Беляя О. Професор В.Б. Антонович про історію мінц-кабінету Київського університету // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича: доповіді та матеріали. – К., 1994. – С. 110.

¹¹ Гарбуз Б. Вказ. праця. – С. 90.

¹² Там само. – С. 90-91.

А.И. Козак (Черновцы, Украина)

КСАНТИПП ЛАКЕДЕМОНИЯНИН И РЕОРГАНИЗАЦИЯ КАРФАГЕНСКОЙ АРМИИ В 256–255 гг. до н. э.

Важной опорой Карфагена в осуществлении его завоевательных планов и политики удерживания господства над огромной территориальной державой являлась хорошо подготовленная армия. Созданная ещё суфетом Магоном в середине VI в. до н.э. (Just., XIX, 1, 1), она состояла преимущественно из иностранных наёмных контингентов, союзных отрядов зависимых ливийских племён и немногочисленного по сравнению с ними ополчения граждан финикийских городов африканского побережья¹. Благодаря такой организации пунийское войско длительное время по праву считалось одним из наилучших в Средиземноморье и в руках способного полководца превращалось в грозную для противника силу.

Однако, с началом Первой Пунической, или Сицилийской, войны (264–241 гг. до н.э.) престиж карфагенской армии в регионе резко пошатнулся. Уже первое поражение в крупном сухопутном столкновении под Мессаной (264 г. до н.э.), показало пунийскому командованию значительные преимущества римских вооружённых сил, состоявших из граждан и союзников (Polyb., I, 11, 3-4; Eutrop., II, 18, 2)². Тем не менее, причина военной неудачи карфагенян крылась не столько в социальной структуре их армии, сколько была связана с преобладанием у них традиционных методов ведения боевых действий, которые уже не подходили для борьбы с новым противником.

Пунийские военачальники, сделав определённые выводы из первого боевого столкновения, попытались исправить положение. В открытом сражении при Акраганте (262 г. до н.э.) они применили против римлян средство, заимствованное из эллинистической военной практики – боевых слонов (Polyb., I, 18, 8; Diod. Sic., XXIII, 8, 1)³. Но попытка использования малознакомого боевого средства не смогла уберечь их от жестокого разгрома. Последующие военные действия карфагенян на острове ограничивались только вылазками из приморских крепостей и безуспешными высадками отдельных отрядов на берега Италии.